

วิธีการดำเนินการศึกษา (Process of the Study)

สาระสำคัญในบท ประกอบด้วย

- 3.1 วิธีการดำเนินการศึกษา (Process of the study)
- 3.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา (Conceptual framework)

3.1 วิธีการดำเนินการศึกษา (Process of the Study)

การศึกษาแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กระบวนการศึกษาประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือ การศึกษารวบรวมภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่ศึกษา บ้านไผ่ขอน้ำ ซึ่งประกอบไปด้วย 2 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 โดยการสุ่มตัวอย่างจากทำเลที่ตั้งของบ้านเรือน ซึ่งแบ่งเป็น 3 ลักษณะ กลุ่มแรก คือ ครัวเรือนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมหรือขอบแนวถนนริมแม่น้ำน่าน กลุ่มที่สองคือ ครัวเรือนที่ตั้งถิ่นฐานริมถนน แต่ไม่ติดแม่น้ำ และกลุ่มสุดท้าย คือ ครัวเรือนที่ตั้งถิ่นฐานในตรอกซอกซอยในหมู่บ้าน ในขั้นตอนนี้องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวคิดของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนชนบท ในรายงานของ McClelland. et. al (1990:3-6) อ้างใน Lennon and Mathews (1996:6) ถูกใช้เป็นกรอบแนวคิดในการถ่ายทอดมิติภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุม 11 องค์ประกอบ ทั้งเชิงกายภาพซึ่งจับต้องได้ และองค์ประกอบเชิงกระบวนการซึ่งจับต้องยากและจับต้องยาก (ดังแสดงในแผนภาพที่ 3.1) โดยอาศัยกลุ่มนิสิตนักศึกษาภาควิชาสถาปัตยกรรมเป็นเสมือนทีมผู้ช่วยภาคสนาม ในการลงสำรวจศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขอน้ำ โดยใช้เทคนิคการถ่ายภาพ การวาดภาพ การทักทาย พูดคุย และซักถามกับชาวบ้าน ตามแนวเส้นทางที่สามารถเข้าถึงจากการเดินเท้า กระบวนการดังกล่าวเป็นการบูรณาการการเรียนการสอนนอกชั้นเรียนในรายวิชาการออกแบบและวางผังเมืองให้เชื่อมโยงกับการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้พัฒนากระบวนการ "สถาปนิกเดินดิน" ให้เป็นเครื่องมือในการศึกษาพื้นที่เชิงลึกในครั้งนี้ โดยกระบวนการดังกล่าวได้ปรับประยุกต์ใช้จากเครื่องมือ "มนุษย์วิทยาเดินดิน" ตามแนวคิดของนายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545) ซึ่งทำให้การศึกษาชุมชนได้ชัดเจนและครอบคลุมหลากหลายมิติ โดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ได้แก่

1. แผนที่เดินดิน (Geo-social mapping) เก็บข้อมูลโดยใช้การเดินสำรวจ สังเกตดู จุดบันทึก สิ่งที่พบเห็นทั้งเชิงกายภาพ เชิงสังคม เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายทางสังคม เป็นเครื่องมือที่เข้าถึงข้อมูลได้ง่าย และเป็นประสบการณ์เชิงประจักษ์ จึงมีความน่าเชื่อถือ ทำให้มองเห็นภาพรวมของชุมชนได้ครอบคลุมในมุมกว้าง ใช้ระยะเวลาอันสั้น สำหรับแผนที่สถาปนิกเดินดิน เน้นการสำรวจข้อมูลในมิติทางสถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม การใช้ประโยชน์พื้นที่ทางเศรษฐกิจ และพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม

2. ผังเครือญาติ (Genogram/Genealogical Diagram) คือ การเก็บข้อมูลความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ภายในชุมชน เพื่อให้เห็นมิติทางสังคมทั้งทางสายเลือด และจากการแต่งงาน เห็นโครงสร้างระบบครอบครัวในสังคม สำหรับสถาปนิกเดินดิน สามารถเข้าใจความสัมพันธ์เครือญาติ กับการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งสามารถสะท้อนเรื่องราวทางสังคม และเห็นทิศทางการขยายที่อยู่อาศัย และบทบาทของครอบครัวที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐาน การจัดสรรแบ่งเขตที่ดิน รวมทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชน การเข้าใจผังเครือญาติยังเป็นหัวใจสำคัญในการเก็บ และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลในเชิงลึก

3. ผังโครงสร้างองค์กรชุมชน (Community organisation chart) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้าน ทั้งโครงสร้างการเมืองการปกครอง การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ หรือโครงสร้างองค์กร หรือการรวมกลุ่มกันทางสังคม หรือกลุ่มอิสระอื่นๆในชุมชน ทั้งที่เป็นทางการ และไม่ เป็นทางการ ทำให้เข้าใจบทบาทของแต่ละหน่วยงาน หรือกลไกการขับเคลื่อนของกลุ่มองค์กรต่างๆที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งผู้เก็บข้อมูลควรมีความเข้าใจในโครงสร้างชุมชนที่จะศึกษา ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการเข้าถึงข้อมูล และเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการศึกษาได้เป็นอย่างดี ความเชื่อมโยงในการใช้พื้นที่ทางสังคมขององค์กร หน่วยงาน หรือกลุ่มชาวบ้านต่างๆ จะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมได้ทั้งในเชิงกายภาพ และเชิงกระบวนการ ผ่านกิจกรรมที่ดำเนินร่วมกัน

4. ระบบสุขภาพชุมชน (Local health systems) คือ การศึกษาวิธีการรักษาของชาวบ้าน ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์ภาคประชาชน และการแพทย์สมัยใหม่ ช่วยให้ เห็นระบบการแพทย์ที่หลากหลายในชุมชน สะท้อนเรื่องราวทางสุขภาพ และเข้าใจวิถีในชุมชน ความเชื่อมโยงกับสถาปนิกเดินดิน คือ การศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีภูมิปัญญาทางสุขภาพ กับพื้นที่การใช้สอย ยกตัวอย่างเช่น สวนป่า สวนสมุนไพร รวมทั้งพืชสวนครัว ที่ชาวบ้านใช้เป็นยาสมุนไพรประจำแต่ละบ้าน

5. ปฏิทินชุมชน (Community calendar) เป็นการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ประจำวัน ประจำเดือน ช่วงเทศกาล รวมทั้งกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี และการละเล่นประจำปี ปฏิทินชุมชน เป็นเครื่องมือในการมีส่วนร่วม ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน อีกทั้งยังเป็นสื่อกลางที่ทำให้คนทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ในชุมชน ได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ความสำคัญของปฏิทินชุมชนอีกประการ

คือ การเป็นกระจกสะท้อนเรื่องราวทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะผู้สูงอายุซึ่งเป็นศูนย์รวมภูมิปัญญาสำหรับการถ่ายทอดเรื่องราวทางวัฒนธรรมได้ สถาปนิกเดินดิน จึงควรเข้าใจกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา เพื่อเข้าใจและสามารถออกแบบพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม

6. ประวัติศาสตร์ชุมชน (Local history) การศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง และการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในช่วงต่างๆ ช่วยทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนชัดเจนขึ้น ทำให้เข้าใจมิติเวลามากขึ้น เข้าใจปรากฏการณ์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เข้าใจความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านได้ดียิ่งขึ้น สถาปนิกควรมีความรู้สึกลึกซึ้งและเข้าใจรากเหง้าที่มาของพื้นที่ศึกษา รับรู้เรื่องราว และการเปลี่ยนแปลง เพื่อเข้าถึงและเข้าใจในความรู้สึกของชาวบ้านได้ หลีกเลี่ยงผลกระทบที่บั่นทอนความรู้สึกของชาวบ้าน

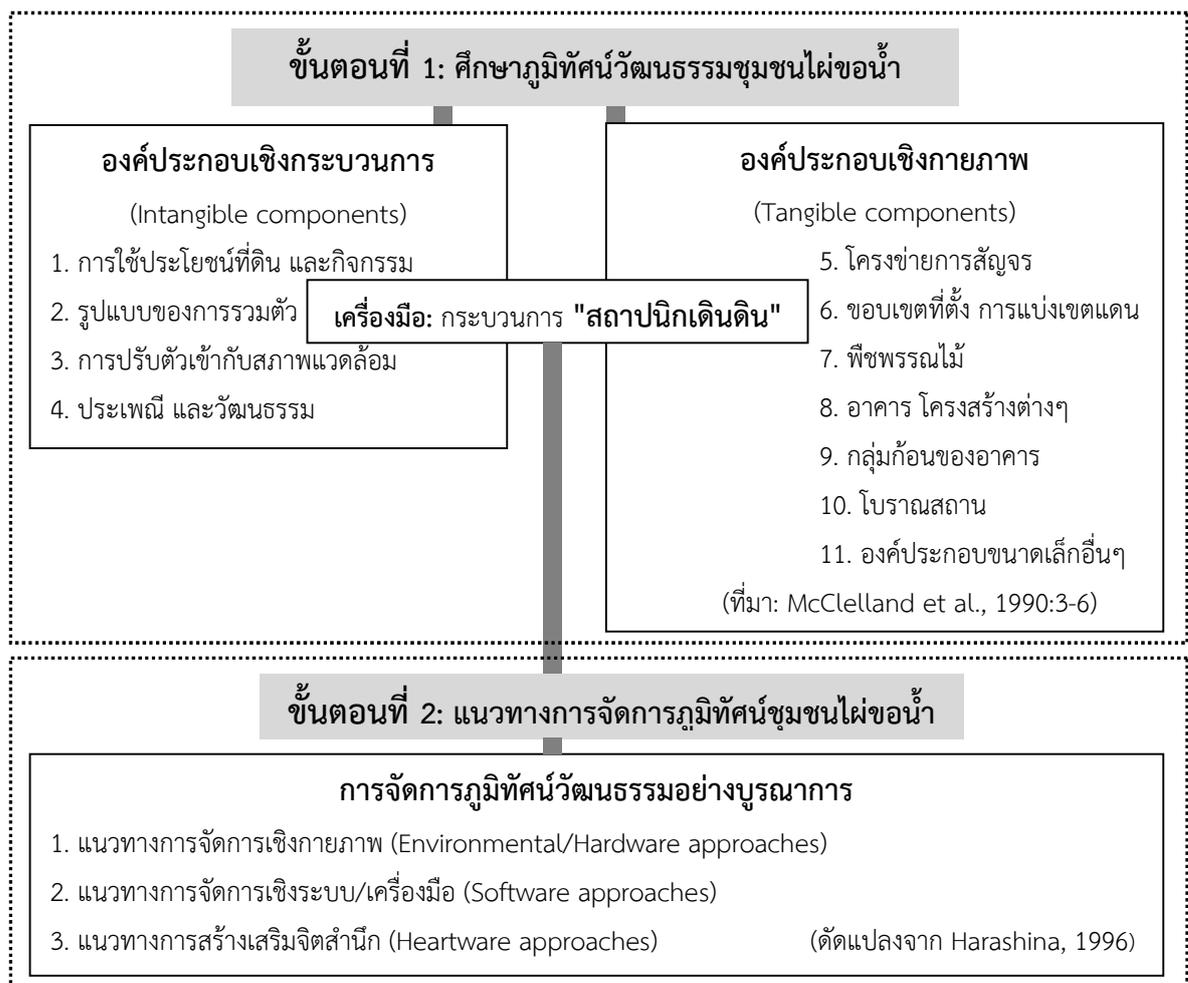
7. ประวัติชีวิตบุคคลในชุมชน (Life stories) เป็นเครื่องมือที่ทำให้เห็นรายละเอียดวิถีชีวิตของผู้คน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจเรื่องราวชีวิตของชาวบ้าน เพิ่มมุมมองมิติความเป็นมนุษย์ได้ยิ่งขึ้น เพื่อศึกษาแนวคิด ทศนคติ ผ่านเรื่องราวชีวิตของแต่ละบุคคล ทั้งโดยการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ หรือผ่านการพูดคุยในบรรยากาศแบบเป็นกันเอง

เครื่องมือ "มนุษย์วิทยาเดินดิน" ของนายแพทย์โกมาตร จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ในระดับชุมชนได้อย่างแยบยล และครอบคลุมประเด็นที่หลากหลาย ทั้งที่สัมผัสได้ในเชิงกายภาพ และที่สะท้อนกิจกรรมและเรื่องราวเชิงกระบวนการ โดยมีผลลัพธ์ในลักษณะเดียวกัน คือ แผนที่เดินดิน สำหรับความคาดหวังจากการสำรวจศึกษาโดยสถาปนิกเดินดิน คือ แผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขื่อน้ำ ซึ่งสะท้อนสะท้อนเรื่องราววิถีการดำเนินชีวิต กิจกรรมทางสังคม สภาพภูมิทัศน์ที่สรรสร้างขึ้นจากภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านมิติทางสถาปัตยกรรม และสภาพบริบทแวดล้อมในชุมชน สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและที่ว่าง (People and Place) ได้อย่างละเอียดยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่สอง คือ การนำเสนอแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน แก่หน่วยงานท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมทั้งเด็กและเยาวชนในชุมชนไผ่ขื่อน้ำ เพื่อหาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งผลจากการดำเนินการดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการเผยแพร่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขื่อน้ำแก่สาธารณะ แต่ยังกระตุ้นให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของตนเอง ทั้งที่เห็นชัดเจนเชิงกายภาพ และเห็นคุณค่าขององค์ประกอบเชิงกระบวนการที่หล่อหลอมให้เกิดลักษณะเฉพาะในพื้นที่ หัวใจสำคัญที่สุดของขั้นตอนการหาแนวทาง คือ การเปิดโอกาส

ให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และถอดบทเรียนจากกระบวนการสถาปนิกเดินดิน ระหว่างทีมผู้วิจัยภาคสถาบันการศึกษา และผู้เข้าร่วมจากภาคชุมชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ผลงานการวิจัยได้ถูกนำไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ในพื้นที่จริงได้โดยแท้จริง ในขั้นตอนที่สอง แนวทางการจัดการสภาพแวดล้อมตามแนวคิดของ Harashina (1996) จะนำมาประยุกต์และปรับใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน สำหรับจำแนกข้อเสนอแนะให้เป็นหมวดหมู่เข้าใจง่ายและครอบคลุมมิติสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ แนวทางการพัฒนาเชิงกายภาพ (Environmental hardware development) เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์ การปรับปรุงพัฒนาพื้นที่สาธารณะ มิติที่สอง คือ แนวทางการพัฒนาเครื่องมือ (Software development) เช่น การจัดทำแผน ข้อกำหนดต่างๆ เพื่อสร้างกลไกสำหรับจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน และมิติที่สาม คือ แนวทางการพัฒนาจิตสำนึก (Heartware development) ให้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (ดังแสดงในแผนภาพที่ 3.1) เพื่อพัฒนาเป็นกรอบในการเสนอแนวทางอย่างบูรณาการ

3.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา (Conceptual framework)

แผนภาพที่ 3.1: กรอบแนวคิดในการศึกษา (Conceptual Framework)

กรอบแนวคิดข้างต้นเป็นแนวทางในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขื่อน้ำ ครอบคลุมองค์ประกอบที่จับต้องและสัมผัสได้เชิงกายภาพ และสะท้อนองค์ประกอบเชิงกระบวนการ และนำไปสู่แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนได้อย่างเหมาะสม ดังจะนำเสนอในบทถัดไป